

MOSKOU, MICHAIL BOELGAKOV

-Sympathie voor de duivel-

Evengoed cultroman als klassiek meesterwerk is ‘De meester en Margarita’ van Boelgakov een verhaal van terreur, vrolijke duivelsstreken en onvoorwaardelijke liefde. In het spoor van Satan door de Russische hoofdstad.

Voor de duivel is de Mussenheuvel een fraaie plek. Bij zonsondergang kijkt hij met z’n kornuiten naar de stad en haar uiterste randen. Achter me huist de Lomonosov Universiteit in een van de zeven stalinistische wolkenkrabbers, voor me ligt Moskou in een zee van gebouwen tegen een eindeloze horizon. De Russische hoofdstad is een kolos. Het Kremlin fonkelt in het licht, de stad glanst met haar “bontbespikkelde kloostertorens en ... in vensterglas verbrokkelde zonnen”, zoals het heet op een van de laatste bladzijden van De meester en Margarita, de roman waarmee Michail Boelgakov postuum de status van cultauteur heeft verworven: “Luister naar de geluidloosheid, zei Margarita tegen de meester en het zand knisterde onder haar blote voeten. Luister en geniet van iets wat ze je tijdens je leven nooit gunden - stilte. Kijk, daar voor je ligt je eeuwige huis, dat je als beloning hebt gekregen. Ik zie het Venetiaanse venster al en de wijnstok die tot aan het dak omhoogrankt. Daar is je huis, je huis voor eeuwig”. Dat is lectuur die op reis niet mag ontbreken. Passages lezen, rondslenteren met de metro of te voet, al is de stad veel te groot. Moskou is voor literatuurlijfhouders een ongemeen rijke bestemming: woonhuizen, musea en romaneske verwijzingen, standbeelden en een kerkhof. Geen Russische schrijver of hij heeft in de stad sporen nagelaten: Tolstoi, Poesjkin, Dostojewski, Gorki, Tsjechov, Lermontov, Gogol en Majakowski, Paustovski en natuurlijk ook Boelgakov. Moskou is veranderd, oordeelt de duivel. Ik loop over “de oogverblindend verlichte Arbat” die met z’n westerse reclame, neon en lawaai naar het centrum leidt, steek de Moskva-rivier over om het zicht op het Kremlin met de kathedralen en paleizen te genieten, tot ik voor een krankzinnig

woonblok sta. In de jaren dertig en later was het massieve gebouw een wooncomplex voor functionarissen, wetenschappers, militairen en politici van het stalinistisch regime. Een voorrecht, maar ook een gevangenis. Velen zijn verdwenen. In de roman heet dit sinister blok het 'Huis aan de Kade'. Nu lokken Teatr Estradi en een museum, dat een trieste inzage geeft in de benepen leefsituatie van de elite: tijdelijke luxe en materiële voordelen, permanente angst, zwijgen en instemmen, ongenade, deportatie, strafkamp en de dood. Aan een muur hangt een ellenlange lijst met namen van slachtoffers.

MAG IK ME VOORSTELLEN?

Na vele wandelingen lukt een rustpunt, dat ik op het stadsplan heb samengesteld uit de coördinaten van de roman: een groen vierkant met in het midden een vijver vormt de grens van een van de betere woonwijken. Op de hoek van de straten Bronnaya en Yermolayev zet ik me op een bank, bij twee Russen die omsingeld door flessen bier een driftig gesprek voeren: het zijn Berlioz, voorzitter van de literaire kring Massolit, en dichter Bezdomny. Ze krijgen het gezelschap van een man in grijs kostuum, het rechteroog zwart en het "linker vreemd genoeg groen". Mag ik me voorstellen? "Pleased to meet you, hope you guess my name", zelfs het hitsige Sympathy for the devil van de Rolling Stones is door de roman geïnspireerd. Met dat bezoek van Satan begint in het Patriarchpark een van de meest hilarische, even satirische als surreële boeken uit de Russische literatuur. In de vier dagen dat de duivel en zijn vrienden Moskou teisteren, loopt alles schitterend uit de hand: Berlioz sukkelt op voorspelde wijze onder de tram en verliest letterlijk het hoofd, ze steken het Schrijvershuis in brand, halen de stalinistische orde onderuit met zwarte magie en in het Variététheater ontmaskeren ze corrupte Moskovieten. Aan een hels tempo van begin tot eind is dit hallucinante lectuur: een broeierige zomer, vrolijke chaos in de stad van repressie en wetenschappelijk socialisme. In strijd met alle wetten van het dialectisch materialisme geniet de lezer zelfs een heksensabbat, waarin Margarita als naakte koningin op een bezem door de nachts scheert. Met die daad van liefde bezegelt ze het pakt met de duivel om haar schrijver terug te krijgen. Want de meester zit in een psychiatrische instelling, nadat hij zijn

afgewezen roman over Pilatus in een depressieve bui heeft verbrand. Satan houdt woord: op zijn bal, in huis nummer 50 aan de Sadovajastraat, komen beide geliefden om middernacht weer bijeen, om “voor alle eeuwigheid” samen te zijn in de stilte van hun huis, met muziek van Schubert en veel liefde. Zo is De meester en Margarita een ingenieuze, humoristische en gelaagde roman: de exploten van de duivel, de roman over Pilatus, een wrange satire over de terreur onder Stalins juk, een liefdesverhaal. Van 1928 tot aan zijn dood in ‘40 heeft Boelgakov in het grootste geheim aan een ‘onbestaande’ roman gewerkt. Bijna blind bracht hij met de hulp van zijn vrouw Jelena Sergejevna Sjilovskaja nog correcties aan op zijn sterfbed. Pas in ‘66 verschijnt een gecensureerde druk. Sindsdien is De meester en Margarita een cultboek, dat het totalitaire systeem van Stalin voor altijd heeft overleefd.

APPARTEMENT NUMMER 50

Moskou bezoeken, is de roman lezen. Stadsplan, anekdotes, het park. Achter de hoek ligt het volgende adres: een appartement “in een U-vorm opgetrokken woonblok van vijf verdiepingen aan de Sadovajastraat”. Op de Sadovaya boulevard zoek ik nummer 6, verborgen tussen een koffiehuis en een bushalte. Een doorgang leidt naar een groezelige binnenplaats. In een hoek geven pijl en trapje toegang tot een museum. Een blonde vrouw ontvangt me opgewekt met enige uitleg: “dit is niet de woning van de schrijver. Daar hebben we geen toegang. De bewoners van het appartement op nummer 50 zijn zo afkerig van alles wat met Boelgakov te maken heeft, dat ze voor geen enkel initiatief openstaan. Het meubilair zit opgesloten, de beruchte traphal met tekeningen en graffiti van fans zijn met zwarte verf overschilderd. Met al die katten en heksen denken ze dat Boelgakov en wij satanisten zijn. De deur van de traphal is op slot, maar met een cijfercode kan je binnen. Wil je onze petitie tekenen om van het gemeentebestuur steun voor een volwaardig museum te verkrijgen?”. Aan de muur hangen tekeningen en schilderijen van een kunstenares met taferelen uit de roman. Videoschermen tonen verfilmingen van Boelgakovs werk, documenten vertellen zijn leven: foto’s van de man met monocle, zijn mooie vrouw, prenten van Moskou en het leven uit die periode. Bij het afscheid fluistert de gidse me drie

cijfers in het oor: 2 4 6. Met drie vingers tegelijk duw ik op het toetsenbord van het woongebouw. De deur kraakt open. Een sombere trap zigzagt naar de vijfde verdieping, met tussen de zwarte verfvlekken citaten, tekeningen en herinneringen aan het boek. Een zee van graffiti, heksen, katten en duivels. Tot ik voor een ijzeren, vergrendelde deur sta. Bloedrood staat het cijfer 50 op de metalen poort geschilderd: dit is het appartement van de meester en zijn geliefde, achter deze deur koesterden Boelgakov en zijn vrouw in de diepste eenzaamheid het geheim van de roman: “Hij die zich een meester had genoemd werkte koortsachtig aan zijn roman die nu ook de onbekende vrouw in zijn greep kreeg”. De roman die het daglicht niet mocht zien, is ook een formidabele liefdesroman, een ode van de schrijver aan de echtgenote die hem in z’n somberste dagen heeft bijgestaan, hem veel jaren heeft overleefd en voor de eerste uitgave van het boek heeft gezorgd. Het is dreigend stil bij de deur van appartement nummer 50, er hangt een sinistere sfeer, elk moment kan een deur opengaan en een norse stem vragen wat ik hier zoek. Maar er komt niemand, ik loop de trappen af en bedank de blonde gidse voor het kleine geheim.

DE LAATSTE RUSTPLAATS

Terug in het park stap ik eethuis Margarita binnen, met op de deur nog maar eens geschilderde katten, een heks op een bezem en een verliefd stel. Ik bestel een dagschotel en een grote pint bier, blader door mijn exemplaar en vraag me af wat het geheim van de roman is. De cultuurhistorische boodschap? Een allegorie over het lot van kunstenaars onder de totalitaire dwang van repressie, socialistisch realisme en een kafkaïaanse mallemolen? Misschien, maar dat is niet de mysterieuze aantrekkingskracht van dit boek. Boelgakov verhaalt ook z’n eigen, risicovolle bestaan dat hij met niemand anders kan delen dan met zijn vrouw. Beiden, alleen in de stad, koesteren een vreselijk geheim, dat de dag dat het uitlekt voor beiden een gewisse dood betekent. Zo hebben beide gelieven in dat appartement overleefd, in diepe verbondenheid en wederzijds respect met elkaar. Het tweede deel van de roman is vooral een lofzang op de onvoorwaardelijke, alles opofferende liefde. De meester en Margarita is boven alles een ongelooflijk mooie liefdesroman. Zijn tijdskritiek trotseert de

vergankelijkheid met het enige wapen dat de tijd weet te overwinnen: de vergankelijke maar toch eeuwige liefde. Dat geheim van de roman verradt de duivel zelve: “wie liefheeft, moet het lot delen van wie hij liefheeft”. Ik kijk op, de vrouw des huizes serveert een kom bortsj, een soep van rode biet en gulzig vlees. Is het echt waar of gewoon literatuur? Ik sta alweer op een straathoek en weet “dat het lot zelf hen daar op de hoek van de Tverskaja bij elkaar had gebracht en dat ze geschapen waren om elkaar voor altijd toe te behoren”. Vandaag is dit de winkelstraat van Moskou: dure auto’s, mannen in kostuum die met geld naar oude vrouwtjes gooien, winkels met Westerse namen, gewapende bewaking voor de deuren, delicatessen, mannen met geld die paraderen met opgetutte blondjes. “Op een hoge sokkel” staat een metalen man, Ruslands grootste dichter die “met een licht nijgend hoofd en ongeïnteresseerd over de boulevard” kijkt. Vrouwen slenteren rond het beeld van Poesjkin. Eentje zwaait met een regenscherm, ze houdt een bos rozen in de hand en tuit haar lippen voor de nakende zoen. Ze loopt heen en weer, lacht geheimzinnig, het is alsof ze is weggeglipt uit Jevgeny Onegin. Vlakbij daal ik af in een van Moskou’s ondergrondse kathedralen, een metrostation dat me naar de laatste rustplaats brengt. Verscholen achter het Novodevichy of Nieuwe Maagden-klooster, een idylle met kerken, torentjes, de Maria van Smolensk, biddende mensen en stilte, sluimert het kerkhof in een weelde van lover. Met een plannetje, verwarrend en Cyrillisch, vind ik moeizaam m’n weg door de doolhof van beroemde Russen: Shaljapin en Majakowski, Eisenstein, Chroestsjov in een afgelegen hoek maar ook Raisa Gorbachova. Sjostakovitsj en Prokofiev. Eindelijk, literatuur: niet ver van elkaar liggen Tsjechov en de tragische Gogol. De meester vind ik niet meteen, maar hij rust vlakbij onder een steen die vroeger het graf van Gogol sierde. Tussen mos en een paar bloemen ligt Michail Boelgakov, niet verdwenen in een strafkamp zoals Babel en Mandelstam, maar bezweken aan een ziekte. Ik lees en spel, voel een warme opwelling en ben gelukkig: Jelena ligt er ook. De meester en Margarita zijn voor altijd samen.

Michail Boelgakov, De meester en Margarita, vertaling Marko Fondse en Aai Prins, Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam.

Verschenen in De Standaard der Letteren, 23.06.2005.